

Päivi Salmesvuori

Naisten monenlaiset historiat

Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo ovat teoksessaan *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle luoneet monimuotoisen ja uuteen tutkimukseen perustuvan kuvan keskiajan ja uuden ajan alun naisista*.

Tampereen yliopiston historiantutkijat Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo purkavat vanhentuneita käsityksiä kristinuskon naisvihamielisyydestä ja noitavainoista naisvainoina. Heidän mukaansa tällaiset 1970-lukulaiset käsitykset ovat edelleen vallalla historian yleisesityksissä. Lisäksi he pyrkivät luomaan monimuotoisen kuvan keskiajan ja uuden ajan alun naisista ja heidän arjestaan, jossa kristinuskon vaikutti ja näkyi monella tapaa. Pääasiallisina lähteinä heillä on kahdenlaiset aineistot: pyhimyksenjulistamis- sekä noita-oikeudenkäyntien pöytäkirjat. Näistä ensin mainitut painottuvat 1300-luvun Keski-Eurooppaan, ja viimeksi mainitut koskevat erityisesti 1600-luvun jälkipuolen Suomen tuomiokirjoja. Kirjan taustalla on tekijöiden näihin aineistoihin pohjaavat englanninkieliset väitöskirjat, joista käsillä olevaan teokseen pyritään suodattamaan kiinnostavimmat tapaukset.¹

Kirja on jaettu viiteen päälukuun, joista ensimmäinen ”Kuvitelmissa” toimii taustalukuna, muut luvut on otsikoitu ”Kotona”, ”Kylällä”, ”Kirkossa” sekä loppuluku ”Oliko naisilla reformaatiota?”. Paikkaan sidotut otsikot tuovat oivalta-vasti esiin mistä näkökulmasta naisia kulloinkin tarkastellaan.

Teoksen erityinen ansio on kirjoittaa auki miten käytettyjä lähteitä on luettu. Esimerkiksi mil-laisten reunaehtojen vallitessa lähteet on luotu, miten niitä tulkitaan ja mitä niistä voidaan päätellä. Tiedot tulevat esiin useassa eri kohtaa, tämän vuoksi tekstiä olisi selkeyttänyt, jos lähteen käytön kuvaus olisi kirjoitettu yhdeksi alaluvuksi. Se olisi oivallista historian opetuksen metodikurssimateriaalia. Käytetty tutkimuskirjallisuus on laaja ja monipuolinen. Sitäkin luetaan kiitettävän kriittisesti, paikoin jopa ylikriittisesti. Tämä tulee esiin parhaiten Joan Kellyn vuonna 1977 kirjoittaman artikkelin kohdalla. Kellyn yli kolmekymmentä vuotta vanhan ”Did Women have Renaissance?” -artikkelin kera tuodaan perusteellisesti esiin naistutkimuksen ja feministisen tutkimuksen erilaiset painotukset 1970-luvulta nykypäivään. Tuntuu ruudin haaskaukselta käyttää energiaa 1970-luvun ja 1980-luvun naisten sortoa koskevaan tutkimuskirjallisuuteen, kun käytettävissä olisi jo 1980-luvulta läh-

1. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylä: Atena, 272 s.

tien eksponentiaalisesti kasvanut erittäin moninäkökulmainen ja käyttökelpoinen tutkimuskirjallisuus keskiajan ja uuden ajan naisista. Kellyyn kohdistettu kritiikki tuntuu lisäksi ristiriitaiselta, koska tekijät eivät voi kiistää hänen oivalluksensa tärkeyttä tutkimukselle: sukupuolen lisäksi luokka, etninen tausta ja varallisuus vaikuttivat kunkin yksilön elämään ja siihen, millaista renessanssia hän saattoi elää tai olla elämättä.

Kun kirjoittajien lähtökohtana on tuoda esiin naisten elämien kirjo ja monimuotoisuus, niin nähdäkseni tämän minusta erinomaisen idean ytimessä on ajatus siitä, että suuria yleistyksiä ei pidä tehdä, koska ne eivät käytännössä sovi kehenkään. Kirjoittajat eivät kuitenkaan aina malta olla yleistämättä, mikä heikentää heidän esimerkkiensä voimaa. Tämä näkyy esimerkiksi noitaoikeudenkäyntien kohdalla. Kirjassa puretaan vahvasti myyttiä vain naisista noitana ja korostetaan, että yhtä hyvin miehet saattoivat joutua syytetyiksi noituudesta. Itse olisin korostanut pikemminkin sivun 154 noitaoikeudenkäyntejä eri puolilla maailmaa koskevan taulukon informaatiota: syytetyinä olleiden miesten ja naisten lukumäärät vaihtelivat huomattavasti maasta riippuen. Esimerkiksi Islannissa, Venäjällä ja Virossa valtaosa noidiksi syytettyjä oli miehiä, kun taas nykyisen Saksan, Unkarin ja vaikkapa Englannin alueella valtaosa oli naisia. Tästä seuraa, että Suomessa käytyjen oikeudenkäyntien perusteella ei voida päätellä tilanteista muualla Euroopassa. Sivumennen huomauttaen hieman ihmettelen sitä, että tekijät korostavat purkavansa 1900-luvun alussa vallinneita myyttejä naisista. Nimittäin naisnoitien myytin purkaminen ei ole Suomessa uusi asia, tätä ovat tehneet jo Antero Heikkinen tutkimuksessaan vuodelta 1969 sekä erityisesti Marko Nenonen noituutta käsittelevissä tietokirjoissaan 1990-luvulta lähtien. Tästä syystä noituusilmiön moninaisuuden korostaminen, mikä kyllä myös tulee kirjassa ilmi, olisi ollut lähtökohtana ajankohtaisempi näkökulma.

Tulkintojen moninaisuus

Kirjassa tulee elävästi ilmi että yhtä hyvin kotona, kylällä ja kirkossa naiset olivat aktiivisia ja usein arvostettuja yhteisöjensä jäseniä. Tekijät viittaavat usein ”yksityiseen” naisen ja ”julkiseen” miesten tilana. Heidän esimerkeistään käy erinomaaisesti ilmi, että tuo jako ei käytännössä toiminut ollenkaan. Elinpiirit sekoittuivat, ja molemmat sukupuolet vaikuttivat molemmissa sfääreissä.

Tekijät kritisoivat vahvasti tutkijoita keskiajan naisvihamielisyys korostamisesta. Tämä onkin vain yksi puoli keskiajan lähteissä. Joskus tekijöiden lähteiden tulkitseminen naismyönteiseksi haastaa lukijan miettimään muitakin tulkintavaihtoehtoja. Tästä esimerkkinä mainittakoon seuraava päätelmä: raskaina olevien naisten ei oletettu osallistuvan oikeudenistuntoihin, joten kirkon seksuaalikielteinen asenne ei näkynyt suhtautumisessa odottaviin äiteihin ja syntymättömiin lapsiin. Sama esimerkki voisi kertoa kuitenkin myös asenteesta, jonka mukaan raskaana olevan naisen ei ole hyvä näyttäytyä julkisella paikalla, koska hän on raskaana aina jossain määrin syntisen seksiaktin takia. Tästä huolimatta katolisen kirkon asenne lapsiin oli myös se, että lapsi avioliitossa on merkki Jumalan siunauksesta. Nämä näkökulmat eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois.

Toinen esimerkki liittyy pyhimysprosessin ihmisten perusteella tehtyihin päätelmiin. Esimerkiksi Thomas de Cantiloupen kanonisaatioasiakirjoissa on pienen kuolleista vironneen Johannan tapaus. Tyttöä alettiin kutsua Thomasin Johannaksi ja aikuiseksi kasvettuaan hän halusi pyhittää elämänsä Kristukselle vanhempiensa avioliittotoiveista huolimatta. Sekä äiti että isä osallistuivat taivutteluun. Tekijät esittävät, että toisin on kirkonmiesten teksteissä, joiden mukaan tyttären avioituminen on yksin omaan isän päättäntävallassa. Tässä päättelyketjussa on kaksi seikkaa, joita voisi problematisoida. Ensinnäkin on selvää, että perheen pää oli mies ja hänellä oli viimeinen sana. Näin oli jo Uuden testa-

mentin tekstikokoelman valikoitumisen jälkeen noin 200 vuoden tienoilla. Kristinuskossa omakuttiin roomalainen *pater familias* -ajattelu laajasti, yhtä hyvin perheyksikössä kuin piispan valan alla olevassa laajemmassa seurakuntayhteisössä. Mutta kuten myöhäisantiikin aikana, myös keskiajalla teoria ja käytännöt – tämä tulee kirjassa erinomaisesti ilmi – olivat täysin eri asia. Perheissä neuvoteltiin ja kiisteltiin asioista hyvin monipuolisesti. Vastaava esimerkki olisi esimerkiksi italialaisen 1300-luvulla eläneen Katariina Sienalaisen äidin ja isän yritykset saada tytär naimisiin. Lähteiden perusteella näyttäisi jopa siltä, että perheiden keskinäiset neuvottelut olivat pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Lisäksi äitien osuudesta niissä on kirjoitettu runsaasti erityisesti viimeisen kahdenkymmenen vuoden sisällä ilmestyneissä keskiajan sosiaalhistoriaan liittyvissä tutkimuksissa.²

Toinen pohdintaa aiheuttanut seikka liittyy hagiografisten lähteiden käyttöön ja siihen, millaisia yleistyksiä voi tehdä näin vahvan erikoistapauksen perusteella kuin mitä Johanna oli. Kuolleista eloon herääminen toi hänelle erityisaseman yhteisössä ja ehkä myös erivapauksia. Kirjan kuvauksesta käy kiehtovasti ilmi, että Johanna näytti olleen vahvasti tietoinen erityisestä identiteetistään ja koki sen vuoksi, että hänen piti saada omistautua hurskaalle elämälle. Tästä tapauksesta ei voi tehdä yleisiä päätelmiä tavallisempien tyttöjen avioitumiseen liittyneistä seikoista.

Keskiaikaa koskien kirjan parasta antia ovat kuvaukset maallikoiden ja tässä tapauksessa erityisesti naisten auktoriteetin kasvun mahdollisuuksista ihmetapahtumiin liittyen. Menestyksenkäs vuorovaikutus pyhimyksen kanssa toi rukoilijalle arvostusta ja tarjosi laajan väylän aktiiviseen uskonharjoittamiseen.

Rakenteellinen naisvihamielisyys

Kirjassa kuvataan monipuolisesti noituuden määritelmiä, käytäntöjä ja sukupuolittumisen epäselvyyttä. Tekijät huomauttavat myös, että

noitiin liittyvien tarinoiden todenperäisyys on toissijaista niiden vaikuttavuuteen nähden. Riitti, että jotkut ottivat ne todesta, liittivät niihin uusia aineksia ja näin syntyi tutkimuksen näkökulmasta täysin fiktiivisiä, mutta aikanaan toteina pidettyjä käsityksiä. Pahinta oli, että ne vaikuttivat kohtalokkaasti joidenkin lihaa ja verta olevien ihmisten elämään. Tässä tekijät nostavat tärkeän elementin esiin: sanat, opit ja tarinat vaikuttavat ihmisten asenteisiin ja käytäntöihin. Tämän vuoksi olen hieman eri linjoilla tekijöiden suhtautumisessa tutkimiensa aikojen naisvihamielisyyteen. Se on heidän mukaansa kirkonmiesten teoriaa ja kuuluu pikemminkin toisen aallon feministien retoriikkaan; käytännössä misogynia ei juurikaan näkynyt naisten elämässä.

Tähän liittyy myös esimerkiksi se, että Raamatun luomiskertomuksen Eeva-kuva, johon teologit usein viittasivat, on tekijöiden mukaan tutkimuksessa nostettu liian yksipuolisesti esiin. Vaihtoehtoiseksi kertomukseksi he tarjoavat Caesarius Heisterbachilaisen 1220-luvulla kirjoittaman moraalisen opetustarinan miehestä, joka houkuttelee vaimonsa vedonlyöntiin. Tarinan nainen sättii Eevaa ihmisten onnettomuuksista ja mies toteaa, että vaimo olisi langennut vielä helpommin kuin Eeva. Hän lyö vetoa, ettei nainen pysty vastustamaan kiusausta astua paljain jaloin heidän eteisessään olevaan likakäivöön. Nainen häviää vedon. Tarinan lopussa opetetaan, että Eevan kiusaus oli kovempi kuin tarinan rouvan ja silti tämä lankesi. Kirjan tekijät näkevät opetuksessa tyypillisen miesten ja naisten välistä hierarkkista suhdetta vahvistavan pohjavireen. Mutta toisin kuin yleensä niin sanotuissa misogynistisissä teksteissä, tässä tarinan

2. Esimerkiksi *Medieval Mothering*, toim. John Carmi, Parsons & Bonnie Wheeler Garland Publishing, New York and London, 1996. Pauline Stafford käsittelee aihepiiriä artikkelissaan 'Parents and Children in the Early Middle Ages', *Early Medieval Europe*, 2001, 10, 257–271. Siitä löytyy myös kymmeniä aihepiiriä käsitteleviä tutkimuksia.

nainen haukkuu Eevaa. Lisäksi he toteavat, että puoliset keskusteleivat lähes toverillisessa hengessä teologisesta aiheesta. Olen monessa kohdalla tekijöiden kanssa samalla linjalla, mutta minusta tarinaa ei saa naisille tai Eevalle myönteistä mitenkään päin. Se, että mieskirjoittaja laittaa naisen haukkumaan Eevaa, ei muuta asiaa.

Kertomus on tyypillinen esimerkki rakenteellisesta naisvihamielisyydestä, josta esimerkiksi Carolyn Walker Bynum kirjoittaa kirjassaan *Fragmentation and Redemption*, johon kirjan tekijät viittaavat muualla. Rakenteellisen naisvihamielisyyden mukaan nainen on olemuksellisesti miestä heikompi ja alempiarvoinen. Voi olla, että kirjan tekijät ovat yhtä kyllästyneitä kuin allekirjoittanutkin termiin naisvihamielinen. Se on aggressiivinen ja saa usein aikaan puolustusreaktioita, jotka ohjaavat usein tutkimuksellisille sivuraiteille. Mieluummin puhuisin esimerkiksi johdonmukaisen kielteisestä ja alentavasta suhtautumisesta naisiin ja naiseuteen. Tässä filosofit ja teologit ovat olleet kirjoituksissaan tavattoman johdonmukaisia, ja tämän asenteen mukaisia kulttuurisia laahautumia naisista voi kuulla nykyäänkin. Tämän vuoksi naisiin kohdistuvien kielteisten teorioiden vaikutusta ei voi mitätöidä. Naisten ja miesten elämien reunaehdot ovat olleet historiassa erilaisia, ja teoriat ovat vaikuttaneet myös käytäntöihin, olivat kyseessä sitten naiset tai noitina nähdyt. Jännittävintä mielestäni on, kuten kirjastakin käy ilmi, että tästä huolimatta naiset ovat löytäneet keinoja vaikuttaa ja päässeet jopa vallankäyttäjiksi.

Suomalaisiin uuden ajan alun noitaioikeudenkäynteihin liittyvät tapaukset synnyttävät helposti keskiajan niukkoihin ja usein fragmentaarisiiin lähteisiin tottuneessa tutkijassa lähdekauteutta. Teoksen tuomiopöytäkirjoihin perustuvien tapauksien lähdeaineistot ovat huomattavasti rikkaampia kuin kanonisaatioprosessien niukat materiaalit. Niiden perusteella voi hahmottaa 1600-luvun arkea, mutkikkaita ihmissuhteita ja niihin liittyviä valtataisteluja. Anoppi Marian ja hänen vävynsä Heikin tapaus tarjoaa äärettömän kiinnostavan kuvauksen yhden monisukupolvisen tilan valtataistelusta.

Kirjassa on runsas kuvitus ja kuvatekstit ovat hyvin informatiivisia. Niistäkin näkyy, että kirjassa liikutaan pitkin ja poikin Eurooppaa noin 700 vuoden aikana. Tämän vuoksi kirjan teksti on paikoin tilkkutäkkimäistä: tekijät pyrkivät kattamaan niin laajan alueen, ettei syventelyyn jää riittävästi aikaa. Vahvimmillaan tekijät ovat omien tutkimustensa pohjalta nousevissa tapauksissa. Niistä olisi voinut ammentaa vielä enemmän ja jättää pinnallista kattavuuden tavoittelua vähemmälle. Tekijät vastaavat viimeisessä luvussa kysymykseen naisten reformaatiossa minusta oivaltavasti ihmisten elämän monimuotoisuutta korostaen: yhtä hyvin katolisten kuin protestanttinaisten elämät ja arjet ovat vaihdelleet ajasta ja paikasta riippuen. Naiset ovat eläneet rikasta elämää ja toimineet monella tapaa aktiivisesti kulloisissakin puitteissa; usein myös puitteiden rajoja venyttäen.